

Jon GROBOVŠEK

Arhitekturna dediščina in ustvarjalna svoboda projektantov

Ustvarjalna svoboda projektantov se pogosto zamenja z ignoriranjem varovanih lastnosti arhitekturne dediščine in neupoštevanjem pogojev za ohranjanje te. Dediščina lahko obstane le tako, da jo projektanti razumejo in dojemajo kot aktivno in kakovostno oblikovalko našega prostora in kulture. Upoštevanje varovane lastnosti, želje investitorjev in prihodnjih uporabnikov in vse združiti v arhitekturni dosežek ni lahka naloga, vendar je nuja, če želimo ohraniti in dvigniti raven bivanjskega ugodja svojega življenjskega prostora. Prostorski akti, zakoni in drugi dokumenti usmerjanja v procesu priprave projekta niso tu za kratenje projektantske svobode, temveč jih je treba

jemati kot izziv, v okviru katerega lahko kreativnost doseže zavidljive razsežnosti. Pri pripravi projekta je treba upoštevati pravila o urejanju prostora, saj so nastala zato, ker so bile v tem prostoru prepoznane lastnosti in vrednote, ki ta prostor naredijo kakovosten in zanimiv. Te kakovosti je treba upoštevati ter jih nadgraditi in dopolniti. Prepoznati obstoječe kakovosti in jih dopolniti z novimi pa je umetnost.

Ključne besede: arhitekturna dediščina, dediščina, arhitektura, projektiranje, ustvarjalnost, svoboda

1 Uvod – kulturna dediščina

Dediščina je vse, kar dobimo od predhodnikov in puščamo zanamcem, vključno z neoprijemljivo kulturo. V Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1; Ur. l. RS, št. 16/2008) je v 1. členu, druga alineja, dediščina definirana tako:

Dediščina so dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, ter drugi državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij. Dediščina vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas.

V tretji alineji istega člena lahko preberemo: »Dediščina se deli na materialno in živo dediščino. Materialno dediščino sestavljata premična in nepremična dediščina.« Živa dediščina je tista, ki nam pomaga razumeti materialno dediščino, jo vrednotiti in spoštovati.

Kulturna dediščina ima, kot temu danes popularno pravimo, tisto dodano vrednost, ki se je, žal, na veliko razočaranje določenih strok ne da preprosto in površno ovrednotiti v evrih. In to, česar ni mogoče ovrednotiti v evrih, za nekatere nima vrednosti. Vrednotenje kulturne dediščine je treba razširiti na

neoprijemljive lastnosti, kot so tradicija, identiteta, avtorstvo, likovne estetske lastnosti, tipologija ter ne nazadnje vpliv dediščine na okolje in njen obstoj v okolju. Ne smemo prezreti materialnih vrednosti ali lastnosti arhitekturne mase; uporabljeni materiali, izdelani detajli, sestavljanje arhitekturne podobe s pomočjo različne obdelave materialov in mojstrstvo sodelujočih, ki s svojim dojetjem celostne podobe objekta udeležijo njegovo zlitje z okolico. Kulturno dediščino lahko dojemamo površinsko, kot oceno dejanskega stanja, ali pa se poglobimo in poskušamo z razčlenitvijo mnogih dejavnikov dojeti njene resnične kakovosti in jo iskreno oceniti ter oceni primerno ukrepati. Kakovost obstoječe arhitekture se ne meri le kvantitativno, temveč tudi kvalitativno. Naj nam je vseč ali ne, vsa arhitektura je kulturna dediščina, vendar je samo izbrana dovolj kakovostna, da jo poskušamo varovati. Tudi nedovoljeni posegi v prostor so dediščina, ki so, žal, izgovor za nadaljnje posege in upravičenje hitrega projektiranja.

Postavlja pa se temeljno vprašanje, ki nam daje misliti. Kako razumeti, prepoznati ali dojemati kulturno dediščino v obliki arhitekture, če živimo v okolju, ki je gojilo in še vedno pogosto goji negativen odnos do arhitekturne dediščine? Dojetje obstoječe neimenovane arhitekture in tudi arhitekture velikih avtorjev starejšega datuma kot ovir v razvoju je nesprejemljivo ozko gledanje na kakovostne arhitekturne posege v slovenskem prostoru. V preteklosti so graditelji objektov in s tem tudi okolja svoje želje prilagajali okolju. Arhitektura je bila podrejena

Slika 1: Naš dom, planet Zemlja (vir: internet 1)

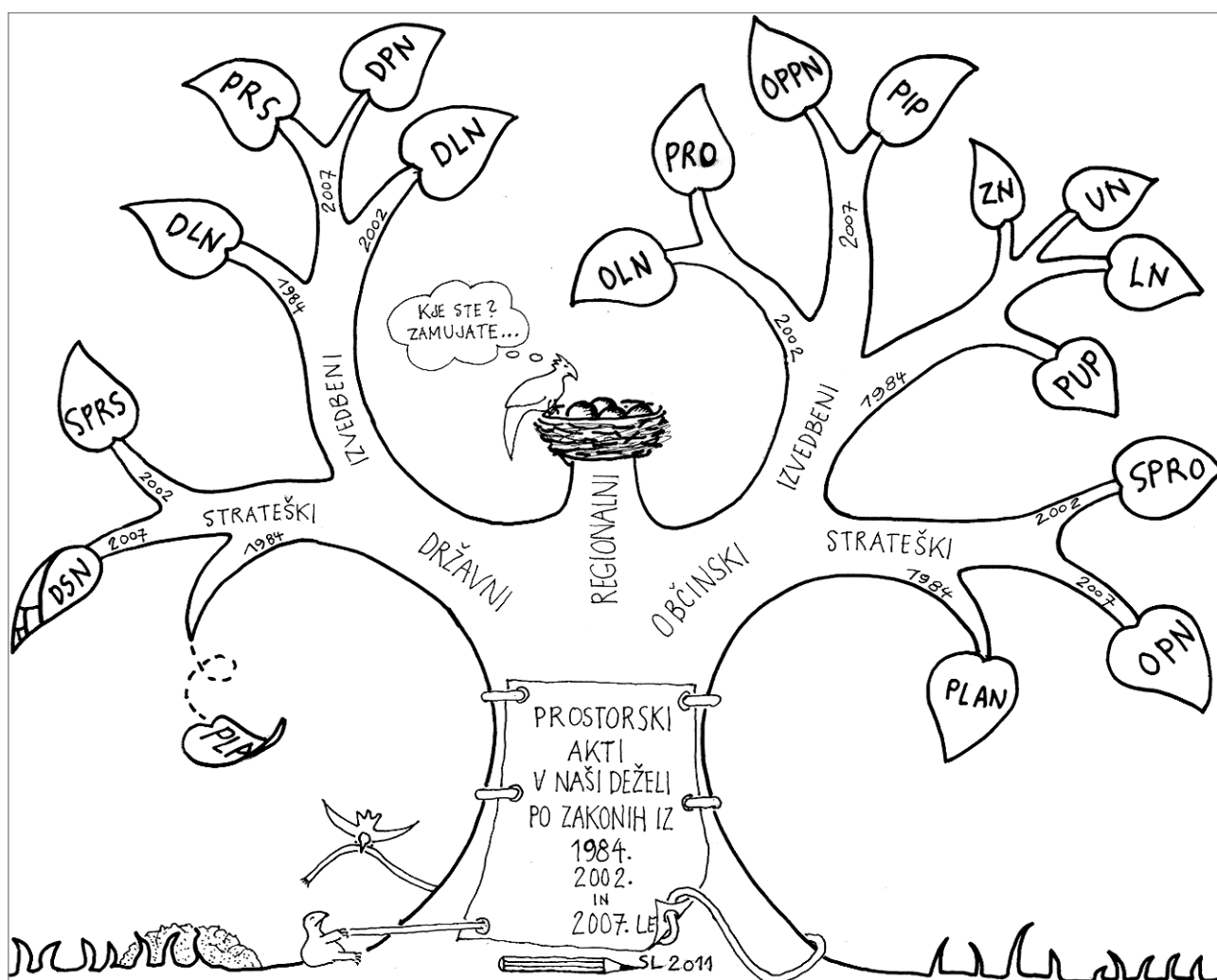
okolju, v katerem je nastajala, življenjskim procesom, namembnosti, potrebam in zmožnostim. Danes se miselni proces povprečnega naročnika začne z »jaz hočem« in konča pri (ne vedno) »to zmorem«. Resnične potrebe, odnos do okolice in upoštevanje modrih nasvetov dobrega projektanta so nepotrebno breme, ki ga naročnik pogosto ne želi in tudi nima

interesa sprejeti. Zavedati se moramo, da dediščina ni neuničljiva in ni večna. Posegi v dediščino lahko trajno poškodujejo in celo uničijo varovane kakovosti. Z uničenjem kulturne dediščine uničujemo svojo kulturo ter tudi zgodovinske zapise o preteklosti, o obstoju in razvoju (slika 1). Današnjega napredka brez temeljev, krepko zasidranih v dediščini, ne bi bilo.

2 Urejanje prostora s prostorskimi akti

2.1 Strategija in izvedba

Prostorski akti so ustvarjeni na več ravneh in z različnimi nameni. Poznamo strateške in izvedbene akte, ki obstajajo na državni in občinski ravni (slika 2) ter na območjih, vrednih posebne pozornosti. Osnova vseh prostorskih aktov je Strategija prostorskega razvoja Slovenije (SPRS). Strateški prostorski akt, ki globalno opredeljuje strategijo razvoja v slovenskem prostoru. Izvedbeni prostorski akt na državni ravni, ki usmerja pripravo občinskih prostorskih dokumentov, je Prostorski red Slo-

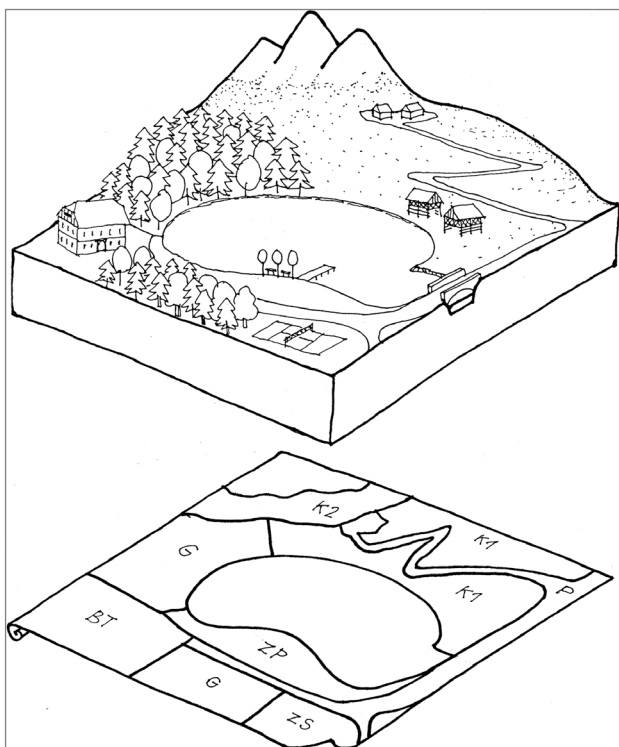
Slika 2: Družinsko deblo prostorskih aktov (vir: Lavrinc, 2010)

venije (PRS). Za posamezne infrastrukturne usmeritve (ceste, železnica, plinovodi, električni daljnovodi ...) ima (bo imela) država pripravljene bolj določene izvedbene akte, imenovane državni prostorski načrti (DPN).

Strateški občinski prostorski akti so: dolgoročni plan (od leta 1984 dalje) ali strategija prostorskega razvoja občine (SPRO od leta 2002 dalje) oziroma z letom 2007 občinski prostorski načrt (OPN). Vsaka občina ima prostorske akte, ki pa se v različnih občinah – zaradi različno uspešnega usklajevanja prostorskih aktov z zakonskimi določili – različno imenujejo. Izvedbeni občinski prostorski akti, sprejeti na podlagi strateških občinskih aktov so: prostorski ureditveni pogoji (PUP), zazidalni načrt (ZN), lokacijski načrt (LN), ureditveni načrt (UN), občinski lokacijski načrt (OLN), prostorski red občine (PRO, ki bo nadomestil PUP), ter z letom 2007 prostorski izvedbeni pogoji (PIP) in občinski podrobni prostorski načrt (OPPN).

Delo projektantov bi moralo biti ob upoštevanju prostorskih aktov lažje, vendar zaradi nenehnega spreminjanja zakonov in zmede, ki tudi zato vlada med prostorskimi akti, ni tako. Občine ne uspejo slediti spremembam zakona in ob pripravi aktov zadovoljiti vseh udeležencev.

Prostorske akte izdelujejo prostorski načrtovalci, ki pri ustvarjanju upoštevajo usmeritve vseh strok, ki imajo o posegih v prostor svoje pomisleke, predloge, določila in prepovedi, ter

Slika 3: Zrcaljenje prostora v prostorske akte (vir: Lavrinc, 2010)

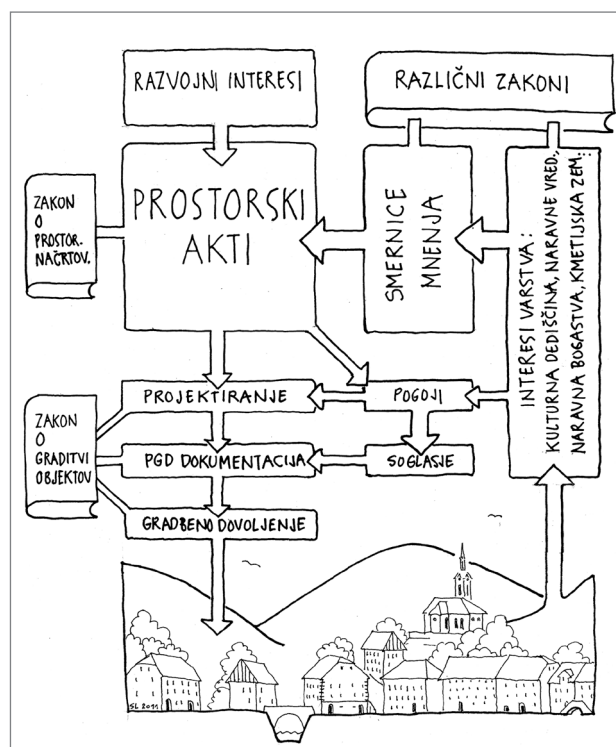
izredno dobro berejo prostor (slika 3). Zaradi zahtevnosti usklajevanja vseh usmeritev se dogajajo tudi zamude pri sprejemanju novih aktov. Še vedno bolje kot zanikanje obstoja in razumevanja kakovostnih danosti v obstoječem prostoru, ki naj bi ga akti urejali. Prostorski akti poskušajo omiliti kaotičnost neurejene krajine in onemogočiti vsesplošno pozidavo urejene kulturne krajine, dragocenih kmetijskih zemljišč, gozdov in pretirano razraščanje naselij. Hkrati se dogaja, da določila v prostorskih aktih nasprotujejo lastnostim objektov, ki na določenem območju stojijo že desetletja.

2.2 Smernice varovanja kulturne dediščine in dostopnost do podatkov o varovanih območjih

Internet ponuja danes preprost dostop do osnovnih podatkov v zvezi z varovanimi območji in objekti kulturne dediščine ter s kulturnimi spomeniki. Podatki so dostopni na internetnih straneh ministrstva za kulturo:

1. zemljevid nepremične kulturne dediščine v Sloveniji (glej internet 2);
2. register nepremične kulturne dediščine (glej internet 3).

Vsebina teh strani temelji na podatkih INDOK centra Ministrstva za kulturo, ki so ga dopolnjevali in ga še vedno dopolnjujejo območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. V registru kulturne dediščine so zbrani objekti in območja varovanja, ki so jih konservatorji na terenu prepo-

Slika 4: Povezanost med zakoni, prostorskimi akti, projektanti in soglasodajalci (vir: Lavrinc, 2010)

znali kot pomembne elemente v slovenski krajini in zgodovini. Varovani so objekti, vplivna območja objektov, vasi, naselja, mesta in njihova vplivna območja, območja varovanja krajine in območja nacionalne razpoznavnosti ali območja kompleksnega varstva. Splošne usmeritve varovanja posamezne dediščine izdaja Ministrstvo za kulturo ob pripravi prostorskega akta. Zavod za varstvo kulturne dediščine (ZVKDS) za te postopke pripravlja del gradiva, ki ga na različne načine in v različnih obsegi vključuje v prostorske akte. Konkretno pogoje za posege v dediščino določa konservator, ki s kulturnovarstvenimi pogoji in soglasjem ureja posege v dediščino. Povezanost različnih zakonov, prostorskih aktov, projektantov in soglasodajalcev, med katere spada tudi ZVKDS, je razvidna iz spodnje risbe (slika 4).

Konservatorji so pri določanju posegov v in na kulturni dediščini vezani na prostorske akte in strokovne usmeritve dovoljenih posegov, določenih v strokovnih podlagah. Pogosto pa so usmeritve nadaljnjih posegov odvisne od raziskav, ki se izvajajo sočasno ob posegih v dediščino. V prostorskih aktih in strokovnih podlagah ni mogoče predvideti vseh usmeritev in pogojev za posege, povezane z dediščino. Zato je treba, glede na nameravani poseg, pred načrtovanjem pridobiti kulturnovarstvene pogoje, z njimi uskladiti projekt in pridobiti kulturnovarstveno soglasje. Za izvedbo posegov na kulturnem spomeniku je obvezna priprava konservatorskega načrta, za posege na območju spomenika pa konservatorski načrt prenove.

3 Projektiranje in varovanje kulturne dediščine

3.1 Proces projektiranja

Ideja je tisti preblisk, ki projektanta usmeri na pot nadaljnjega razmišljanja in izpopolnjevanja njegove zamisli s ciljem, da bi se zgodilo nekaj veličastnega. Ustvarjalni procesi so omrežja prepredenih poti, ki brez pravih prometnih znakov popotnika hitro odpeljejo v slepo ulico. Da bi bile poti od ideje do končnega projekta uspešno usmerjene mimo čeri in morebitnih črnih lukenj, je v procesu projektiranja treba pridobiti pogoje in soglasja različnih strok in institucij ter upoštevati naročnikove želje, investitorjeve zmožnosti in sposobnosti izvajalca. Naloga projektanta je uskladiti vse spremenljivke, upoštevati želje, razumeti potrebe in predvideti zmožnosti. V enačbi projektiranja pa mora obstajati tudi arhitekturno dovršen projekt, ki upošteva: merila estetike, trdnosti in uporabnosti (Marcus Vitruvius Pollio). Projektant se mora odločiti, kako bo uspel v usklajevanje vključiti tudi tisto, kar bi moralo biti zanj najvišja vrednota in nepogrešljiva konstanta v enačbi projektiranja, moralni kodeks arhitektov, ustvarjalcev okamne glasbe (Die Architektur ist die erstarrte Musik – Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling). Projektanti morajo biti na prvem mestu

odgovorni javnosti, okolju, v katerem živijo in ustvarjajo. Investitorju so odgovorni kot strokovnjaki, ki bodo njegove želje uskladili in prilagodili danostim – ki jih objekt ali prostor, v katerega posegajo, ima – tako, da te ne bodo izgubile obstoječih kakovosti. Projektanti so odgovorni stroki in njeni podobi v širšem okolju ter preteklosti, iz katere črpajo izkušnje in znanje.

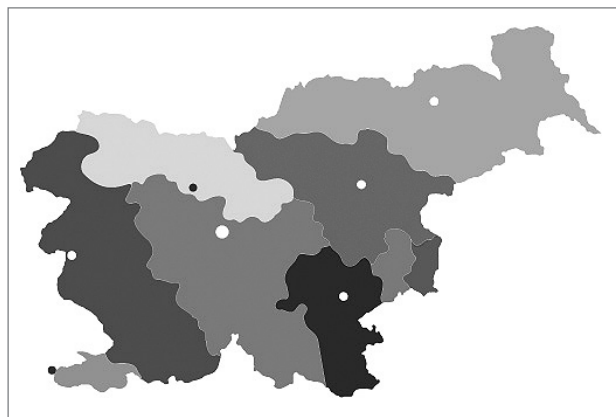
Ustaljen postopek pridobivanja in združevanja vseh ali vsaj večine pogojev v smiselno celoto je utečen in sprejet s strani projektantske stroke. Kljub razmišljanju »ah, bomo že kako« je obvezno pred izbruhom ustvarjalnosti, pred primarno idejo, preden delovni proces ubere svojo pot in je lahko vsaka nadaljnja sprememba za projektanta neljuba ovira, v aktih, ki urejajo prostor, tudi preveriti, ali ni obravnavano območje kulturna dediščina, če se morda ne nahaja na območju, ki se ga varuje kot kulturno dediščino, ali morda v bližini kulturne dediščine.

Prava kreativnost projektantov se pokaže v upoštevanju vseh omejitev, ki jim jih postavljajo različne želje, pravila in zmožnosti. Projektant vodi igro od začetka, od osnovne ideje do realizacije projekta. Projektant je avtor stvaritve, kakršna koli je. Na koncu odgovarja tudi in najbolj samemu sebi. Projektant, ki spoštuje svoje predhodnike, si zasluži spoštovanje svojih naslednikov.

3.2 Pridobivanje pogojev in soglasij

V postopkih pridobivanja kulturnovarstvenih pogojev in soglasja je o smernicah in obsegu varovanja obvezno treba povprašati pristojno službo za varovanje kulturne dediščine^[1]. Na območju Republike Slovenije deluje 7 območnih enot ZVKDS. Vsaka enota pokriva svoje območje (slika 5).

Ob izdelavi projekta za gradbeno dovoljenje (PGD) so kulturnovarstveni pogoji vključeni v projekt. Projektant PGD vloži pri pristojni območni enoti ZVKDS, v kateri konservator ugotovi skladnost projekta in posegov z izdanimi kulturnovarstve-

Slika 5: Razdelitev Republike Slovenije po območnih enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine (ZVKDS; vir: internet 4)

nimi pogoji in na podlagi tega izda kulturnovarstveno soglasje. V primeru neupoštevanja kulturnovarstvenih pogojev se izdaja kulturnovarstvenega soglasja zavrne.^[2]

3.3 Sodelovanje med strokami

Med procesom projektiranja je treba sodelovati z različnimi strokami, ki imajo različne poglede na končni rezultat projektiranja. Vse preveč pogosto se zgodi, da se strokovno mnenje konservatorjev ne upošteva. Smisel ustvarjalnega procesa je v vključevanju čim več podatkov v širino obdelave in smiselno izločanje neprimernih podatkov ob upoštevanju določenih smernic. Vse stroke imajo (naj bi imele) na osnovi pridobljenega znanja podlago za strokovne odločitve. Kulturna dediščina je varovana na več področjih, in sicer na področju etnologije, arheologije, umetnostne zgodovine, krajinske arhitekture in arhitekture. Vsako področje ima svoje poglede na varovanje in določene okvire sprejemljivih posegov, ki ne škodujejo varovanim lastnostim. Ob projektiranju se je treba prilagoditi zahtevam strok. Fizični posegi na kulturni dediščini, ki posegajo v njene varovane lastnosti, pogosto niso popravljivi, zato morajo imeti ukrepi, ki varujejo, prednost pred posegi, ki uničujejo. Na primer: uničenje starih ometov je nepopravljiv poseg, ki za vedno onemogoči pridobivanje podatkov o barvah, poslikavah, strukturi ometov, načinu dela, uporabi materialov in recepturah, uporabljenih v času gradnje (slika 6).

Interdisciplinarni dialog je način komunikacije, ki naj bi vodil k optimalnim rezultatom: dialog med projektanti in varuhi kulturne dediščine. Vedno znova naletimo na izvedene projekte, ki nas prepričajo da so varuhi nujni. Projektanti popuščajo pod pritiski strok, ki imajo o arhitekturi, dediščini, okolju, življenjskih procesih, uporabnosti in zgodovini svoje izbrano mišljenje. Tu nastopijo stroke, ki vsaka na svojem področju ve, zakaj in kako lahko ohranimo dediščino in hkrati zado- stimo potrebam in željam ostalih sodelujočih v mejah, ki še upoštevajo varovane lastnosti. Ohranjanje objekta in hkrati ignoriranje njegovega življenjskega prostora z grobimi posegi v okolici sta pogosta primera neupoštevanja pogojev in opozoril konservatorske stroke (slika 7). Za ohranjanje dediščine je treba združiti različne poglede v konkretno rešitev, ki lahko predstavlja skupni imenovalec zamisli vseh sodelujočih strok.

3.4 Upoštevanje kakovosti dejanskega stanja okolja, v katero posegamo

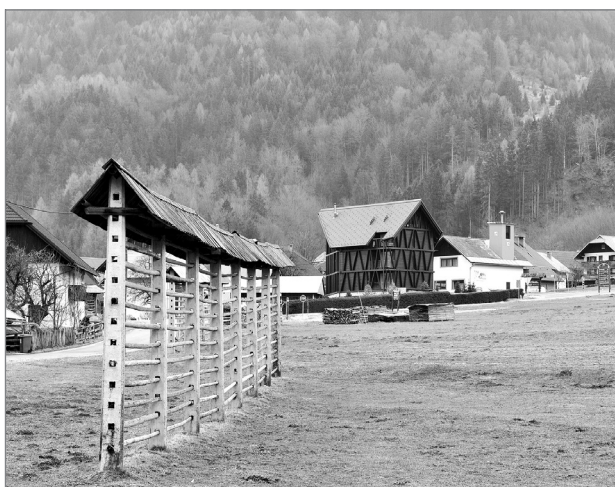
Ljudje smo si okolje, v katerem živimo, le izposodili za uporabo za omejen čas. Okolje je obstajalo pred nami, je tu in bo tu še po našem obstoju. Projektant mora postaviti okolje, v katero posega, pred investitorjeve želje in svoje ideje prilagoditi prepoznanim pozitivnim kakovostim v okolju, v katerem bo prišlo

Slika 6: Nedovoljen poseg – uničenje starih ometov (vir: Grobovšek, 2010)

Slika 7: Dvorska vas – dvorec Drnča (vir: Grobovšek, 2010)

Slika 8: Zanimivo dojemanje prostora in razlaga aktov, ki urejajo prostor v Podkornu (vir: Grobovšek, 2010).

do posega. Naloga projektantov je celovito dojemanje prostora, upoštevanje obstoječih danosti in vključevanje lastne zamisli v obstoječ prostor, vključno z upoštevanjem investitorjevih želja.

Poseg v obstoječ prostor je vedno izziv. Luščenje pravilnih usmeritev iz obstoječega prostora za projektiranje novih posegov je težka naloga. V mislih moramo imeti tudi aktivne kritike in različna dojetanja prostora. Osnova je lahko upoštevanje višinskih gabaritov na različnih lokacijah v naselju. Arhitekturno dovršen poseg v prostor se zlije z okolico in ne pomeni nove dominante v prostoru (slika 8). Posegi, ki v prostoru pomenijo motnjo, pripomorejo k degradaciji že načete identitete prostora. Grajenje identitete mora upoštevati obstoječe danosti, se jim prilagoditi in z novimi potezami zapolniti vrzeli v podobi naselja na nevsiljiv način. Zamisliti se je treba tudi nad degradacijo medčloveških odnosov in osnovne kulture prebivalcev, ki se pod vplivom slabih posegov v prostor odtujijo in pričnejo zgubljeni stik z nesnovno kulturno dediščino, ki je težje obnovljiva kot snovna kulturna dediščina.

Pravila o urejanju prostora so nastala zato, ker so bile v tem prostoru prepoznane lastnosti in vrednote, ki ga naredijo kakovostnega in zanimivega. Pri pripravi projekta je treba te kakovosti upoštevati ter jih nadgraditi in dopolniti. Iskanje oblikovnih smernic skozi predstavljene že izvedene projekte v tujih okoljih pogosto pomeni neprimerno in vsiljivo prilagajanje arhitekturnih značilnosti tujega prostora v obstoječi prostor. Tehtanje in vrednotenje obstoječega, upoštevanje arhitekturnih lastnosti in izbranih materialov v okolici in združevanje teh izsledkov v okolju prijazen poseg so to, k čemur naj bi stremeli projektanti.

Potrebe po popolni pozidanosti naše krajine ni. Vprašanje je, kako dojemamo prostor, ki ga obiskujemo, in zakaj ga dojemamo kot ga. Nato si zamislimo, kakšen bo obiskovani prostor po našem posegu, gledan z istega opazovalnega mesta.

4 Sklep

Osnovno vodilo pri pripravi projektov naj bo prijazen odnos do obstoječih kakovosti v prostoru, v katerega posegamo. Po navadi so to tiste kakovosti, ki naročnika prepričajo, da se želi v to okolje vrniti in v njem bivati daljše obdobje. Projektant naj bi te kakovosti prepoznal in jih ohranil s pomočjo in z upoštevanjem smernic strokovnih služb, ki te kakovosti varujejo. Oblikovalska enotnost okolja z redkimi izjemami, ki s svojo pojavo izzivajo pretirano enoličnost krajine, je očem veliko prijaznejša kot kontrapunkt arhitekturnih »presežkov«, ki so namenjeni le samim sebi. Ljudje se vedno srečujemo z izzivi. Brez izzivov ne bi bilo napredka in naše nenehne ustvarjalnosti. Vodila in opažanja s strani služb, ki varujejo kulturno dediščino in jih projektanti imenujejo ovire, so le izzivi, ki projektantu omogočajo izživeti njegov ustvarjalni potencial v polni moči. Projektant s predstavitvijo možnosti ustvarjanja v množici tako imenovanih ovir dokaže, da je kos še tako zahtevni nalogi. Ustvarjanje arhitekture, ki bo prijazna okolju in še posebej dediščini, ter ostalih posegov v prostor in na objektih

kulturne dediščine je izredno težka naloga, ki so ji kos samo najkreativnejši arhitekti.

.....
Jon Grobovšek
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj
Tomšičeva 7, 4000 Kranj, Slovenija
E-pošta: jon.grobovsek@zvkd.si
Telefon: (04) 280 73 16

Opombe

[1] ZVKDS ima 7 območnih enot, ki izdajajo kulturnovarstvene pogoje in soglasja: OE Ljubljana, OE Kranj, OE Maribor, OE Novo mesto, OE Piran, OE Nova Gorica in OE Celje (slika 5).

[2] Pridobivanje kulturnovarstvenih pogojev in soglasja je opisano v ZVKD-1.

Zahvala

Hvala prof. Igorju Tošu za usmerjanje pri pripravi vsebine pri predmetu Teorija arhitekturnega projektiranja ter kolegici Saši Lavrinc za njeno obširno poznavanje razpredene mreže prostorskih in drugih aktov.

Viri in literatura

Grobovšek, J. (2010): Arhiv ZVKDS OE Kranj.

Internet 1: http://scienceblogs.com/startswithabang/2010/07/new_national_space_policy_for.php (sneto 2011).

Internet 2: <http://giskds.situla.org/giskd>

Internet 3: <http://rkd.situla.org/?uid=2375>

Internet 4: <http://www.zvkd.si> (sneto 2009).

Lavrinc, S. (2010): Prostorski akti in Kropa, Vigenjc. Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, Spomeniškovarstvena obravnava Kroke, Leto X.

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Ur. l. RS, št. 16/2008.